UO'K 001.891:004(06)

KBK 72+32.81

MARKAZIY OSIYONING TARIXIY-ILMIY MEROSINI RAQAMLASHTIRISH VA TURIZM ORQALI OMMALASHTIRISH IMKONIYATLARI

Yusupova Sevara Baxrom qizi
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti
2-kurs magistranti
Email: sevaraa7858@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23883081

Annotatsiya

Mazkur maqolada Markaziy Osiyoning o‘rta asrlar va yangi davrga oid tarixiy-ilmiy merosini raqamli texnologiyalar yordamida saqlash, o‘rganish va turizm orqali ommalashtirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Mintaqaning tarixiy bilim markazlari, qo‘lyozma merosi hamda Buyuk ipak yo‘li doirasida shakllangan ilmiy va madaniy aloqalarini zamonaviy raqamli vositalar orqali keng jamoatchilikka yetkazish masalalariga e’tibor qaratiladi. UNESCOning raqamli merosni saqlash tamoyillari va Buyuk ipak yo‘li merosini raqamli taqdim etish bo‘yicha loyihalari asosida tarixiy-ilmiy merosni turistik talqin qilishning amaliy yo‘nalishlari ishlab chiqiladi. Muallif tomonidan raqamli kataloglar, virtual ekskursiyalar, ko‘p tilli audio-gidlar va QR-kodli axborot tizimlarini o‘zaro bog‘lovchi konseptual model taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: Markaziy Osiyo, intellektual meros, tarixiy-ilmiy meros, qo‘lyozmalar, Buyuk ipak yo‘li, raqamlashtirish, raqamli turizm, virtual ekskursiya, madaniy meros.

Kirish

Markaziy Osiyo jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotida muhim o‘rin egallagan hududlardan biridir. Mintaqada shakllangan ilmiy an’analar, tarixiy bilim markazlari, qo‘lyozmalar va turli xalqlar o‘rtasidagi madaniy aloqalar insoniyatning intellektual merosini o‘rganishda katta ahamiyatga ega. Buyuk ipak yo‘li nafaqat savdo-sotiq, balki ilmiy bilimlar, diniy qarashlar, texnologiyalar va madaniy tajriba almashinuvi uchun ham muhim tarixiy makon bo‘lgan [1].

Bugungi kunda tarixiy-ilmiy merosni saqlash bilan bir qatorda uni zamonaviy avlod va xalqaro auditoriyaga tushunarli shaklda yetkazish ham muhim vazifadir. UNESCOning Raqamli merosni saqlash to‘g‘risidagi Xartiyasida raqamli materiallarni asrash, ulardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish va kelajak avlodlarga yetkazish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan [2].

Turizm ushbu vazifalarni amalga oshirishning muhim vositalaridan biri bo‘lishi mumkin. Biroq tarixiy obidalarni oddiy tomosha qilish bilan cheklanib qolmasdan, ularning ortida turgan ilmiy g‘oyalar, tarixiy shaxslar, qo‘lyozmalar va bilim almashinuvi jarayonlarini tushuntirish zarur. Shu jihatdan raqamli texnologiyalar tarixiy-ilmiy merosni turistik mahsulotga aylantirish bilan birga, uning mazmunini chuqurroq anglashga ham xizmat qiladi.

Tadqiqotning maqsadi — Markaziy Osiyoning tarixiy-ilmiy merosini raqamli texnologiyalar va madaniy turizm vositalari orqali saqlash, talqin qilish va ommalashtirish imkoniyatlarini asoslash hamda amaliy konseptual model taklif etish.

Tadqiqot vazifalari: tarixiy-ilmiy merosni raqamli muhitda saqlash tamoyillarini ko‘rib chiqish; Buyuk ipak yo‘li merosini raqamli taqdim etish tajribasini tahlil qilish; raqamli texnologiyalarning tarixiy bilimlarni turistik talqin qilishdagi imkoniyatlarini aniqlash; O‘zbekiston sharoitida qo‘llash mumkin bo‘lgan amaliy mexanizmlarni taklif etish.

Tadqiqot metodologiyasi

Maqolani tayyorlashda hujjatlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv va ilmiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Asosiy axborot manbalari sifatida UNESCOning raqamli merosni saqlashga oid hujjatlari, Buyuk ipak yo‘li tarixiy yo‘nalishlariga bag‘ishlangan materiallari va madaniy merosni raqamli taqdim etish bo‘yicha loyihalari o‘rganildi [1–3].

Tadqiqot konseptual-tahliliy xarakterga ega. Unda turistlar yoki gidlar o‘rtasida maxsus so‘rovnoma o‘tkazilgani yoxud raqamli xizmatlar samaradorligi miqdoriy jihatdan o‘lchangani haqida da’vo qilinmaydi. Takliflar mavjud hujjatlar tahlili va muallifning umumlashtirishlari asosida ishlab chiqilgan.

Markaziy Osiyo intellektual merosini raqamli taqdim etish imkoniyatlari

Markaziy Osiyoning tarixiy-ilmiy merosi moddiy va yozma manbalar, tarixiy obidalar, ilmiy an’analar hamda madaniyatlararo aloqalarni o‘z ichiga oladi. Ushbu merosning muhim xususiyati shundaki, uning mazmuni alohida yodgorliklar bilangina cheklanmaydi. Tarixiy shaharlar, savdo yo‘llari, ilmiy faoliyat olib borilgan muhitlar va qo‘lyozmalar o‘zaro bog‘liq tarixiy jarayonlarni aks ettiradi.

UNESCO ma’lumotlariga ko‘ra, Buyuk ipak yo‘lining Zarafshon–Qoraqum yo‘lagi Markaziy Osiyoda turli xalqlar, madaniyatlar, texnologiyalar va bilimlar almashinuvi kechgan muhim tarixiy hududlardan biridir [1]. Mazkur yo‘lakning tarixiy mazmunini turizm orqali yoritishda faqat me’moriy obidalarni ko‘rsatish emas, balki ular bilan bog‘liq tarixiy va intellektual jarayonlarni ham tushuntirish lozim.

Birinchidan, qo‘lyozmalar va tarixiy hujjatlarning raqamli kataloglarini yaratish mumkin. Raqamli kataloglar yozma manbalar haqidagi ma’lumotlarni tizimlashtirish, ularning tavsiflari va mavjud raqamli nusxalarini izlashni yengillashtiradi. Bunda manbaning muallifi, yaratilgan davri, tili, saqlanish joyi va ilmiy tavsifi imkon qadar aniq ko‘rsatilishi kerak.

Ikkinchidan, virtual ekskursiyalarni rivojlantirish mumkin. Tarixiy shaharlar, ilmiy meros bilan bog‘liq yodgorliklar va muzey kolleksiyalarini uch o‘lchamli tasvirlar, interaktiv xaritalar hamda izohli videolar yordamida namoyish etish mumkin. Bu usul sayohat qilish imkoniyati cheklangan insonlarga ham tarixiy meros bilan tanishish sharoitini yaratadi.

Uchinchidan, ko‘p tilli raqamli gidlik xizmatlarini tashkil etish mumkin. Tarixiy obyektlarda QR-kodlar orqali o‘zbek, ingliz, rus, koreys va boshqa tillarda ishonchli tarixiy ma’lumotlar, audio-gidlar va qo‘shimcha manbalarga havolalar taqdim etilishi mumkin. Bunda tarjimalar va tarixiy izohlar tegishli mutaxassislar tomonidan tekshirilishi zarur.

To‘rtinchidan, ilmiy merosni interaktiv hikoya qilish usulidan foydalanish mumkin. Tarixiy shaxslar, ilmiy g‘oyalar va bilim almashinuvi jarayonlarini vaqt chiziqlari, xaritalar va mavzuli sayohat yo‘nalishlari orqali tushuntirish turistning tarixiy bilimini boyitishi mumkin.

UNESCO tomonidan amalga oshirilgan “Silk Roads Heritage Corridors in Central Asia” loyihasi ushbu yo‘nalishning amaliy ahamiyatini ko‘rsatadi. Loyiha doirasida Ipak yo‘li bilan bog‘liq 60 ta muzey ashyosining batafsil uch o‘lchamli raqamli nusxalari tayyorlangan va virtual ko‘rgazma uchun materiallar ishlab chiqilgan [3]. Bu tajriba raqamli texnologiyalar moddiy merosni xalqaro auditoriyaga taqdim etish imkoniyatiga ega ekanini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston uchun taklif etilayotgan konseptual model

Yuqoridagi tahlil asosida Markaziy Osiyoning tarixiy-ilmiy merosini turizm orqali ommalashtirish uchun o‘zaro bog‘langan to‘rtta tarkibiy qismdan iborat konseptual model taklif etiladi.

1. Raqamli manbalar bazasi. Tarixiy qo‘lyozmalar, ilmiy asarlar, muzey eksponatlari va tarixiy obyektlar haqidagi tekshirilgan ma’lumotlarni yagona qidiruv muhitida birlashtirish. Bunda mavjud kutubxona, arxiv va muzey tizimlarini takrorlashdan ko‘ra, ular bilan hamkorlik qilish va tegishli elektron resurslarga havolalar berish maqsadga muvofiq.

2. Tarixiy-ilmiy mazmunni turistik talqin qilish. Mutaxassislar tomonidan tasdiqlangan tarixiy ma’lumotlarni turistlar uchun tushunarli hikoyalar, mavzuli yo‘nalishlar va izohli xaritalarga aylantirish. Masalan, Samarqand va Buxorodagi tarixiy obyektlarni ilmiy bilimlar, ta’lim an’analari va madaniyatlararo aloqalar bilan bog‘lovchi ekskursiyalar ishlab chiqish mumkin.

3. Raqamli yetkazib berish vositalari. Mobil veb-sahifalar, QR-kodlar, audio-gidlar, virtual ko‘rgazmalar va interaktiv xaritalardan foydalanish. Platforma mobil qurilmalarda qulay ishlashi, bir nechta tilni qo‘llab-quvvatlashi va internet imkoniyati cheklangan holatlar uchun ayrim materiallarni oldindan yuklab olishga ruxsat berishi lozim.

4. Sifat nazorati va barqaror boshqaruv. Tarixchilar, qo‘lyozmashunoslar, muzey xodimlari, gidlar va turizm mutaxassislari ishtirokida ma’lumotlarni tekshirish tizimini tashkil etish. Raqamli nusxalarning kelib chiqishi, mualliflik huquqi, foydalanish shartlari va uzoq muddatli saqlanishi ham nazarda tutilishi kerak.

Mazkur modelning asosiy farqi shundaki, u raqamlashtirishni faqat texnik jarayon sifatida emas, balki tarixiy bilimlarni ilmiy tekshirish, turistik talqin qilish va jamoatchilikka yetkazishni birlashtiruvchi tizim sifatida ko‘radi.

Natijalar va muhokama

Hujjatlar tahlili asosida uchta asosiy xulosaga kelish mumkin. Birinchidan, tarixiy-ilmiy merosni raqamli shaklda taqdim etish uning geografik jihatdan kengroq auditoriyaga yetib borishiga yordam beradi. Biroq raqamlashtirishning o‘zi manbaning tarixiy ishonchliligini kafolatlamaydi. Shu sababli raqamli resurslar ilmiy tavsif, kelib chiqish ma’lumoti va mutaxassislar tekshiruviga tayanishi kerak.

Ikkinchidan, madaniy turizm va intellektual meros o‘rtasidagi bog‘liqlikni kuchaytirish imkoniyati mavjud. Turistik yo‘nalishlarda ilmiy g‘oyalar, qo‘lyozmalar va tarixiy bilim markazlariga oid mazmunni yoritish sayohatni oddiy tomoshadan ma’rifiy tajribaga aylantirishi mumkin.

Uchinchidan, UNESCOning Buyuk ipak yo‘li merosini raqamli taqdim etish tajribasi taklif qilinayotgan model uchun amaliy asos bo‘la oladi [3]. Shu bilan birga, modelni O‘zbekiston sharoitida joriy etishdan oldin mavjud raqamli resurslar, infratuzilma, mutaxassislar ehtiyoji va foydalanuvchilar tajribasini alohida o‘rganish talab etiladi.

Tadqiqotning ilmiy-amaliy hissasi tarixiy-ilmiy merosni raqamli manbalar bazasi, turistik talqin, ko‘p tilli yetkazib berish va sifat nazoratidan iborat yagona konseptual tizimda ko‘rib chiqishdan iborat. Ushbu model kelgusida empirik tadqiqotlar orqali sinovdan o‘tkazilishi mumkin.

Xulosa va takliflar

Markaziy Osiyoning tarixiy-ilmiy merosi mintaqaning jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotiga qo‘shgan hissasini yoritishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu merosni saqlash va ommalashtirishda raqamli texnologiyalar ilmiy manbalardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, tarixiy obyektlar haqidagi ma’lumotlarni ko‘p tillarda taqdim etish va ma’rifiy turistik mahsulotlar yaratishga yordam berishi mumkin.

Tahlil asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Kutubxonalar, arxivlar va muzeylarning mavjud raqamli resurslarini o‘rganib, tarixiy-ilmiy merosga oid ma’lumotlarni o‘zaro bog‘lovchi elektron kataloglarni rivojlantirish.

2. Tarixiy shaharlar va ilmiy meros obyektlari uchun mutaxassislar tekshirgan ko‘p tilli audio-gidlar, QR-kodli izohlar va virtual ekskursiyalar yaratish.

3. Gidlar va turizm mutaxassislarini tarixiy manbalar bilan ishlash, raqamli hikoya yaratish hamda madaniy merosni mas’uliyat bilan talqin qilish bo‘yicha tayyorlash.

4. Taklif etilgan konseptual modelni tanlangan tarixiy obyektlarda sinovdan o‘tkazib, turistlarning qoniqishi, tarixiy bilimlarni o‘zlashtirishi va raqamli vositalardan foydalanish qulayligini baholash.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar tarixiy-ilmiy merosni saqlashning o‘rnini bosmaydi, balki uni ilmiy asosda hujjatlashtirish, tushuntirish va keng auditoriyaga yetkazish imkoniyatlarini kengaytiradi. Turizm sohasi ushbu jarayonda tarixiy bilimlarni jamoatchilikka yetkazuvchi muhim vosita bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO World Heritage Centre. Silk Roads: Zarafshan-Karakum Corridor. World Heritage List, 2023. https://whc.unesco.org/en/list/1675/
2. UNESCO. Charter on the Preservation of Digital Heritage. 2003. https://www.unesco.org/en/legal-affairs/charter-preservation-digital-heritage
3. UNESCO. Silk Roads Heritage Corridors in Central Asia. 5 December 2024; updated 25 March 2025. https://www.unesco.org/en/articles/silk-roads-heritage-corridors-central-asia